

7. Методика викладання релігійних питань

УДК 37.018.2

Ганна Корж

Формування духовної культури особистості у курсі за вибором «Православна культура Слобожанщини»

Розглядаються особливості формування духовної культури особистості у курсі за вибором «Православна культура Слобожанщини». Розкрито культурно-антропологічне підґрунтя виховного потенціалу православної традиції Слобожанщини. Підкреслено значення сократівського діалогу та методів наочності як дидактичних форм освітньої репрезентації гуманістичних смислів православної культури Слобожанщини.

Ключові слова: духовна культура особистості, православна культура Слобожанщини, соціокультурна компетентність, трансцендентна здатність людини, сократівський діалог

Ganna Korzh

Forming of spiritual culture of personality in the elective course «Orthodox culture of Sloboda Ukraine»

The features of formation of spiritual culture of personality in the elective course «Orthodox culture of Sloboda Ukraine» are considered. The cultural and anthropological foundation of the educational potential of Sloboda Ukraine Orthodox culture is exposed. The value of the Socratic dialogue and methods of visibility as didactic forms of educational representation of humanistic senses of the Sloboda Ukraine Orthodox culture is underlined.

Keywords: spiritual culture of personality, Orthodox culture of Sloboda Ukraine, sociocultural competence, transcendent human capacity, Socratic dialogue

Сучасна переорієнтація освіти на пріоритетне формування духовно-моральних цінностей, світоглядної культури особистості, здатності особистості до творчого здобуття знань, вмінь та навичок їх практичної реалізації дедалі частіше сприймається як один із детермінуючих факторів освітньої модернізації та євроінтеграції України. Як доводить європейський і світовий досвід, в цивілізованих державах зміст освіти

відображає культурно-історичні та духовно-національні традиції свого народу, пріоритетність рідної культури як національного джерела формування патріота і громадянина світу.

Курс за вибором «Православна культура Слобожанщини» запроваджено з 01.10.2010 року в загальноосвітніх навчальних закладах різних типів і форм власності Харківської області на виконання рішення LXI сесії V скликання Харківської обласної ради від 15 вересня 2010 року № 1835-V «Про внесення змін до регіональної Програми духовно-морального відродження і збереження історичної правди на 2010–2015 роки», затвердженої рішенням обласної ради від 17 червня 2010 року № 1709-V. Як зазначено в програмі, цей курс має світський характер і культурологічну спрямованість [1, с. 3]. Суспільство відокремило православну культуру як лейтмотив регіонального історичного бачення.

На сьогодні завдяки поетапній роботі Комунального вищого навчального закладу «Харківська академія неперервної освіти» у мережній взаємодії з місцевими органами управління освіти, їх методичними службами, а головне із загальноосвітніми навчальними закладами різних типів і форм власності, у Харківській області вдалося створити ефективну та диференційовану систему безперервної духовно-моральної освіти учнів, що базується на глибинному та цікавому регіональному матеріалі у логічному взаємозв'язку з загальнонаціональною та європейською історією, культурою, різними релігіями тощо [2, с. 18].

Загальновідомо, викладання курсів духовно-морального спрямування в державній світській школі є досить проблемним, гранично невизначеним питанням. Світ у цілому, і Україна зокрема, стосовно до традиційних цінностей демонструють протилежні, різноспрямовані конструктивні та деструктивні тенденції. З одного боку, у глобалізованому складному світі, як зауважує навіть один з апологетів глобалізації Е. Гіденс, «цілком раціонально визнати те, що традиції у суспільстві достеменно потрібні» [3, с. 36], «існує чимала частка раціонального у стійкості релігійних ритуалів та релігійної шани» [3, с. 37]. З іншого боку, загроза рефеодалізації суспільних відносин (в усіх країнах ЄС, а особливо сьогодні в Україні) є викликом для традиційних цінностей з гуманістичним і людинотворчим потенціалом. Зауважу також, що в умовах відкритої війни з Росією проблема викладання курсу «Православна культура Слобожанщини» ускладнюється географічним поло-

7. Методика викладання релігійних питань

женням регіону, загрозами прихованої євразійської пропаганди. Очевидно, що у освітньо-виховній практиці є неприпустимим використання релігійних смислів з репресивними конотаціями (релігійної метафорики, квазірелігійних та апокаліптичних тем, ідеї пріоритету традиції та минулого над сучасною раціональністю тощо).

Слід також зауважити, в контексті суспільних вимог духовного оновлення українського суспільства, що постають перед освітою духовно-морального спрямування, актуалізується проблема релевантності навчальних і виховних практик (рівень компетентності вчителів, зміст навчальних програм, способів і методів навчання) здійсненню гуманістичного призначення освіти. Як зауважує Л. Филипович, у програмах загальноосвітніх шкіл не потрібно навчати релігії, але необхідний курс, що надаватиме знання про релігію [4]. Відтак, гуманістичні смисли православної культури Слобожанського краю мають розкриватися, уточнюватися й коригуватися як у площині філософського (культурно-антропологічного), так і у площині педагогічного аналізу, освітніх та виховних практик.

Важливі теоретико-методологічні орієнтири для осмислення шляхів формування духовної культури особистості у курсі за вибором «Православна культура Слобожанщини» містяться в розвідках В. Єленського, А. Колодного, С. Мулярчук, Т. Нагорної, О. Рогової, Л. Филипович.

Полікультурний аспект проблеми духовності в її різних ракурсах досліджували К. Баханов, С. Баханова, В. Венгерська, П. Вербицька, М. Дроботенко, П. Кендзьор, С. Кримський, М. Култаєва, Н. Радіонова, І. Степаненко, М. Триняк.

Специфіка предметного поля курсу передбачає звернення до українознавчих, етнографічних, історичних і мистецтвознавчих розвідок, присвячених аналізу мистецтва і культури Слобожанщини (Є. Редін, М. Сумцов, О. Титар, Ф. Шміт, Ф. Ернст, С. Таранушенко, М. Петрова, Д. Багалій, Л. Соколюк), що дають багатий матеріал для характеристики слобідської культури, ментальності й ідентичності. Проблему соціокультурної компетентності в мультикультурному суспільстві досліджують Л. Масол, Н. Миропольська, А. Ручка, А. Флієра, Н. Цимбалюк, В. Шахрай, М. Шульга та ін.

Виходячи з необхідності осмислення гуманістичних смислів православної культури Слобідського краю у сучасних соціокультурних

контекстах, визначено основне завдання статті: розкрити людино- і культуротворчий потенціал православної традиції Слобожанщини.

Сучасна освіта повинна бути націлена на формування світогляду, вмінь, навичок, ціннісних й поведінкових пріоритетів зрілої автономної духовно багатой особистості, здатної до свідомого світоглядного вибору. Етимологічно термін «освіта» походить від грецького слова «пайдейя» (παιδεία), що означає «вести дитину», виховувати дітей. Римляни говорили про *formato*, про надання форми, освіта – це надання форми, ми народжуємося без форми. Ми готові прийняти форму, цивілізація надає нам форму, надає смисл, відсіля німецьке *bildung* – образ, створення образу. Слід погодитися з А. Єрмоленко, що виховання означає творити людину (або вона сама себе творить) за образом і подобою Бога. З самого початку освіта була спрямована на те, щоб людину виховати таким чином, щоби вона цій подобі й цьому образу відповідала. Термін «освіта» етимологічно походить ще й від «світла» [5, с. 39–40]. Тому освіта у контексті курсу «Православна культура Слобожанщини» – це просвітлення, осягнення людиною смислів буття.

Духовні смисли і культурні цінності не сприймаються пасивно, не є фактичною даністю, інформацією, яку можна прочитати у книжці чи Інтернеті. Світ слобожанської культури не є samozрозумілим, самоочевидним і легкодоступним. Щоб розуміти духовні смисли цього світу, людина має володіти творчим потенціалом онтологічного творення, мати певний рівень соціокультурної та духовної компетентності.

Аристотель на початку «Метафізики» говорить про те, що людині від природи властиве прагнення (*oixetis*) знати. А. Баумейстер пише, що знання тут треба розуміти у широкому значенні, як те, що відповідає способу буття людини, як базову здібність орієнтації людини у світі [6, с. 113]. Прагнення до знань вказує на глибинну людську потребу, на те, чого людині не вистачає, відсутність чого викликає неспокій і вимагає заспокоєння. Мова йде про екзистенціальну потребу, а не про наукове знання. Освіта й виховання як спосіб самотворення людини не є цілісними без духовного складника. Людина прагне пізнати світ не лише у його існуючих культурних формах, а й у цілому – у його смисловій духовній значущості. Світ постає у світогляді людини як насичений смислом та впорядкований людським відношенням. С. Б. Кримський пов'язував духовність особистості зі здатністю «... перево-

7. Методика викладання релігійних питань

дити універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт особистості на етичній основі, здатність створювати той внутрішній світ, завдяки якому реалізується самототожність людини, її свободи від жорсткої залежності перед ситуаціями, що постійно змінюються» [7, с. 23].

Щоб сприймати культуру (літературу, художнє мистецтво, архітектуру, музику) високого ступеня складності, необхідно привчати себе до цього. Слобожанська культура містить у собі приховані виміри буття. На жаль, більшість людей сьогодні задовольняються поверховими враженнями й елементарними потребами, слід констатувати, в житті слобожанина все меншає духовного, світлого, оптимістичного. Щодня він стикається з проблемами, котрі пронизують українське суспільство: корупцією, низькою заробітною платнею, проблемами освіти та житла тощо. На психологічному рівні людині інформаційного суспільства та суспільства споживання притаманне уречевлення, кліпова свідомість, нігілізм і цинізм, внутрішня роздвоєність, відчуження. Людина поступово стає споживачем «світогляду широкого вжитку» (А. Баумейстер), втрачає цілісну картину світу, національно-культурну ідентичність.

Світоглядну невизначеність слобожанина, його аксіологічний та онтологічний нігілізм поглиблює розрив на рівні історичної пам'яті. Дотепер має руйнівні наслідки для духовного світу української людини нищівний удар по релігійній традиції у минулому столітті. «Довольно жить законом, данным Адамом и Евой. Клячу истории загоним», – писав заражений агресивним радянським атеїзмом поет В. Маяковський. Проте розвиток історії довів правдивість слів Миколи Бердяєва: «Людина є релігійна тварина, і, коли вона заперечує істинного, єдиного Бога, вона створює собі хибних богів, ідолів і кумирів, і поклоняється їм».

Найкращі представники українського народу, ті, хто протистояв тоталітарній системі своїм способом вільного мислення й життєвої непокори, зберегли автентичні смисли православної культури Слобожанщини. За роки тотального більшовицького терору за сповідання євангельської істини багато священиків і мирян Слобожанщини були розстріляні, знищені в таборах та на засланнях. Серед них митрополит Костянтин (Дьяков) (розстріляний 23 жовтня 1938 р.), архієпископ Онуфрій (Гагалюк) (розстріляний 1 червня 1938 р. на Далекому Сході, архієпископ Олександр (Петровський) (задушений у харківській в'язниці 24 травня 1940 р.).

Після багатьох років атеїстичної пропаганди складно визначити, яка людина стане на шлях пошуку Бога, зможе відчутти смак істинної віри, а яка зрадить справжнім вартостям, буде готова вірити у будь-що: в окультизм, в екстрасенсів, у викликання духів і тому подібне. Відтак, зло як визначальна ознака тоталітаризму не зникає, але, і що найгірше, зауважує Ален Бад'ю, світ згоден мириться із таким станом справ. Відповідно, у людини виникає песимістичний настрій, налаштованість передовсім не на онтологічне творення, трансцендування, життєствердження, а на агресивність, внутрішню і зовнішню деструкцію. І, нарешті, можна згадати слова похилої жінки з фільму «Покаяння» (1984), режисера Тенгіза Абуладзе: Скажіть, ця дорога приведе до храму? Я питаю, ця дорога до храму приведе? Ні, це вулиця Варлама, не ця вулиця веде до храму. Тоді навіщо вона потрібна? До чого дорога, якщо вона не приводить до храму?».

Учасники дисидентського руху 60-их років минулого століття по-різному приходили до Бога, до необхідності пошуку абсолюту. Є. Сверстюк згадує: «Знаєте, ми – діти часу, шестидесятники – діти часу. Релігія приходить дуже поступово і несподівано, коли вдарить грім чи поступово в результаті страждань» [8]. Василя Стуса не виховували в релігійному дусі, вчився він в середній школі в Донецьку, тодішньому Сталіне, з дитинства мав характер правдошукача, чесне мислення, завжди болісно реагував на будь-яку несправедливість.

Для поета була характерна активно-рефлексивна настанова, яка визначалась спрямованістю на самовиховання, «прислуханням» до себе. «У тридцять літ ти тільки народився, аби збагнути: мертвий ти еси у мертвм світі» (В. Стус). Шлях Стуса до Бога був «самотрансценденцією». Євген Сверстюк зауважує, що поет разом з багатством народної мови засвоїв і народний світогляд наскрізь релігійний. І коли вони з ним зустрілися в 60-і роки, В. Стус вже переклав поета Рільке. На думку Є. Сверстюка, «тільки релігійна людина, органічна може взятися за переклад Рільке. За це бралися різні люди, але то є дух. Звичайно то є дух не церковний, який можна легко категоризувати, але то є дух глибокої органічної віри і відчуття Бога, відчуття себе під небом у Божому світі» [8]. Для Стуса остаточним і найголовнішим станом стало винайдення Бога, покладання на Бога. «Я з ним удвох живу. Удвох існую, коли нікого. І гримить біда, мов канонада. Він опорятунок, а ж білоусто мовлю: порятуй, мій господи», – писав поет.

7. Методика викладання релігійних питань

Цілісність життя й буття досягається лише тоді, коли пам'ятаючи про найважливіше, людина прагне подолати обмеженість власного буття, шукає відповіді на питання, що таке людина? Що таке Бог? Що таке мораль? Що людина повинна? На що людина може сподіватися?

Між прагненням до світоглядного самовизначення особистості та пізнанням світу культури існує діалектична єдність. Як слушно зауважує А. Баумейстер, «сенса відтворюється в тих істотах, що обдаровані розумом і свободою, що прагнуть розуміти і прагнуть ставати кращими. Тільки у настанові свідомого вибору ми відтворюємо сенси дійсності і, завдяки цьому, постійно перетворюємо самих себе» [6, с. 17].

Зауважу, в сучасному світі знання, які прив'язували людину до певного топосу (території, країни, культури), втрачають своє значення. Проте відкритість, діалогічність та толерантності дискурсу слобожанської культури надає особистості можливості практично необмеженого вибору духовних цінностей, які найбільше відповідають її прагненням та ціннісним орієнтаціям. Адже, як доводить дослідниця О. Титар, слобожанська культура належить до таласократичного типу культури [9], їй притаманна орієнтація на індивідуальну духовність і цінність окремої успішної життєвої практики.

Визначення дитиною себе у світі духовних загальнолюдських та національно-культурних координат є визначальним фактором формування цілісного світогляду людини як представника нації та громадянина світу. Адже у добу глобалізації, як зауважують її ідеологи Антоній Гідденс, Ульрих Бек, регіональні явища, що насправді перебувають в реальному географічному віддаленні, пов'язуються і мають свої відповідники у кожній частині земної кулі. Із цією тенденцією тісно пов'язане формування нового явища у сфері суспільних відносин, а саме транснаціональності, яке має понадкультурний, хоча і більш обмежений, ніж глобалізація, характер. І наскільки глобальні процеси не залежать від конкретних національних територій, настільки транснаціональність завжди міститься у народному контексті і його не долає. У рівній мірі, як глобалізація, так і транснаціональність передбачають у культурному вимірі відхід від традиційного поділу «центр – периферія», своєрідну детериторіалізацію культури, і, відповідно, дедалі частіше національна, етнічна самість відтворюється у різних культурних і суспільних умовах на новій території [10, с. 134]. Кожна

людина має свою картину реальності. Найчастіше це картина прихована, не раціоналізована, без прояснень. Метою курсу є різнобічне вивчення духовно-культурних явищ, осмислене сприйняття світу слобожанської культури, приведення знань у систему, спонукання інтересу до пізнання культури рідного краю.

Задовольнити інтенціонально притаманну кожній дитині потребу в пізнанні духовно-культурних смислів і цінностей рідної слобожанської культури, активізувати її особистісний духовний досвід (досвід життєдіяльності, набутий дитиною до школи в умовах родини, навколишнього соціоприродного середовища, в процесі сприймання та розуміння світу духовних смислів і цінностей) можна лише на основі особистісно орієнтованого навчання. При цьому підході має місце не пасивне сприйняття явищ і предметів світу, а активний особистісний пошук духовних смислів і цінностей. Зміст освіти, її засоби і методи підбираються й зорганізуються так, щоб була створена атмосфера, умови для саморозвитку і світоглядного самовизначення дитини.

Духовне виховання не буде цілісним без мовленнєвого та морально-етичного складників. На заняттях у вчителя з'являється можливість проявити себе як самостійного творця навчально-виховного процесу, продемонструвати культуру мислення і мовлення, культурно-історичну освіченість, активно реалізувати свій духовний та світоглядний потенціал у процесі інтерсуб'єктивного, вільного й аргументованого «сократівського» діалогу. Викладання цього курсу духовно-морального спрямування накладає на вчителя обов'язок ставитися до дитини як до рівноправного суб'єкта, додержуватися загальнолюдських цінностей і норм, накладає на нього відповідальність за людську гідність та її індивідуальну реалізацію, за обрану ціннісну і етичну позицію. Водночас поява вираженого образу православної культури Слобожанщини з її сильними й слабкими ментальними рисами є результатом тільки певних свідомих зусиль, суб'єкт - суб'єктної взаємодії, наполегливого пошуку у комунікативному форматі напруженого маєтичного діалогу духовного єднання і взаєморозуміння людей.

Залучення матеріалу з історії, української літератури, природознавчих предметів дає можливість з різних сторін пізнати явище та поняття, розвинути здатності користування мовою та мисленням, привчає сприймати світ рідної мови культури у взаємозв'язку, цілісно.

7. Методика викладання релігійних питань

У курсі за вибором «Православна культура Слобожанщини» об'єктивною необхідністю є дієве використання наочності. При дослідній перевірці фізіологами ефективності запам'ятовування темпу встановлено, що при слуховому сприйманні засвоюється 15 відсотків інформації, при зоровому – 25, а в комплексі, тобто при зоровому і слуховому одночасно, – 65 відсотків. Важливою формою організації навчальної роботи є екскурсія. Від таких джерел інформації, як Інтернет, телебачення, преса, лекція, екскурсію відрізняє більш високий ступінь наочності, відчуття присутності. Виконуючи світоглядну функцію, екскурсії до пам'яток архітектури, історичних, історико-краєзнавчих, літературних, художніх музеїв (Харківського історичного музею, Харківського художнього музею, Пархомівського художнього музею, храмів м. Ізюма, Художнього музею ім. І. Ю. Рєпіна в м. Чугуєві, храмових архітектурних комплексів м. Харкова й області, місцевих краєзнавчих музеїв, інших історико-архітектурних пам'яток регіону) повинні мати чітку спрямованість, дотримуватися сукупності принципів: (цінності, науковості, зв'язку з життям), які розглядаються і реалізуються у взаємному зв'язку один з одним.

Вчитель відкриває для дитини духовно-культурну реальність, яка просякнута ідеальним, містить у собі духовні смисли і цінності. Вчитель звертається одночасно як до розуму дитини, так і до її душі, скеровуючи увагу дитини туди, де виникає дійсність і народжується сенс: це можуть бути храм (наприклад, у м. Харкові – Свято-Благовіщенський кафедральний собор, Свято-Покровський монастир, Успенський храм; у Харківській області – Свято-Борисоглібський монастир с. Водяне Зміївського району та Свято-Архістратиґа-Михайлівський монастир м. Лозова), іконографія («Озерянська ікона Божої Матері», «Юрія Змієборця», «Українська Мадонна», «Святі Слобідського краю»), життя святих великомучеників. Святі – це культурні еталони, зразки для наслідування. Звернення до їх життя є прикладом дотримання благочестя не тільки в церкві, а й в житті, духовної трансформації людини, діяльного (діяльність духу) сходження, піднесення, трансцендування. При цьому, ми бачимо діалектику трансцендування, творчості і самотворення.

Таким чином, наявність дискурсивного розуму (комунікативної раціональності, конструктивної і відповідальної комунікації, діалогу) є принциповим моментом для розкриття людино- і культуротворчого потенціалу православної традиції Слобожанщини у курсі за вибо-

ром «Православна культура Слобожанщини». Педагогічний дискурс передбачає в своїй основі комунікативну вільну дію всіх учасників освітньо-виховного процесу, постає суспільно-рефлексивною формою прояснення проблематичних смислів, засобом раціонального обґрунтування гуманістичних, універсальних смислів православної традиції Слобожанщини. Людинотворчий потенціал курсу розкривається через застосування культурно-антропологічного підходу, сократівського діалогу, наочних методів навчання.

1. Навчальна програма курсу за вибором «Православна культура Слобожанщини» для 5–8-х, 10–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів. — Х. : Харківська академія неперервної освіти, 2016. — 60 с.
2. Татаринов М. В. Регіональний навчальний предмет «Православна культура Слобожанщини» в загальноосвітніх навчальних закладах Харківської області: науково-методичні та практичні складові роботи / М. В. Татаринов // Наукові записки кафедри педагогіки. — Х., 2014. — Вип. XXXVI. — С. 169–181.
3. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гіденс ; пер. з англ. Н. П. Поліщук. — К. : Альтерпрес, 2004. — 100 с.
4. Филипович Л. У загальноосвітній школі слід викладати не «релігію», а «знання про релігію» [Електронний ресурс] / Л. Филипович. — Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/articles/573-lyudmila-filipovich-u-zagalnoosvitnijshkoli-slid-vikladati-ne-religiyu-a-znannya-pro-religiji>.
5. Єрмоленко А. С. Освіта як формування практичного розуму / А. С. Єрмоленко // Філософія освіти. — 2009. — № 1–2. — С. 39–58.
6. Баумейстер А. Біля джерел мислення і буття : вибрані філософські етюди / А. Баумейстер. — К. : Дух і літера. — 473 с.
7. Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации / С. Б. Крымский // Вопросы философии. — 1992. — № 12. — С. 21–28.
8. «Споконвіку було Слово»: 20-та річниця загибелі Василя Стуса [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/934260.html>.
9. Титар О. В. Бароко та народний стиль у формуванні слобожанської ментальності : автореф. ... дис. канд. філос. наук : 09.00.12 / Титар Олена Володимирівна ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2003. — 16 с.
10. Кежковська І. Етнокультурні цінності у громадянському вихованні учнівської молоді в Польщі / І. Кежковська // Педагогічний дискурс. — 2012. — Вип. 13. — С. 134–137.